РОЗДІЛ 5. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

СИНЕРГЕТИЧНА РОЛЬ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЦИКЛІВ У ВІДТВОРЕННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ

SYNERGETIC ROLE OF RECREATIONAL CYCLES IN HUMAN CAPITAL REPRODUCTION AND TOURIST SPHERE DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF SOCIALLY ORIENTED ECONOMY

У статті обґрунтовується точка зору, що успішний розвиток туризму в країні є вагомим передумовою становлення соціально орієнтованої ринкової економіки та сприяє відтворенню людського капіталу. Обґрунтовано роль рекреаційної діяльності та, відповідно, якісного задоволення рекреаційних потреб кожної людини у відтворенні людського капіталу. Доведено необхідність урізноманітнення рекреаційних занять у рекреаційних циклах, які на особистісному рівні формуються на засадах самоорганізації, а на суспільному рівні потребують виваженого управлінського впливу. Систему понять рекреаційної діяльності запропоновано доповнити терміном «рекреаційний тайм-менеджмент», що у поєднанні з принципами рекреаційного районування забезпечить досягнення оптимальних просторово-часових показників рекреації. Обґрунтовано синергію поєднання туризму і рекреації в контексті збільшення соціальних та економічних ефектів з одночасним зниженням рекреаційного навантаження на природний комплекс.

Ключові слова: людський капітал, рекреаційна діяльність, рекреаційне районування, рекреаційне середовище, рекреаційний тайм-менеджмент, рекреаційний цикл, самоорганізація, туризм, туристично-рекреаційна синергія.

В статье обосновывается точка зрения, что развитие туризма в стране является весомой предпосылкой становления социально ориентированной рыночной экономики и способствует воспроизводству человеческого капитала. Обоснована роль рекреационной деятельности и, соответственно, качественного удовлетворения рекреационных потребностей каждого человека в воспроизводстве человеческого капитала. Доказана необходимость разнообразия рекреационных занятий в рекреационных циклах, которые на личностном уровне формируются на основе самоорганизации, а на общественном уровне требуют взвешенного управленческого воздействия. Систему понятий рекреационной деятельности предложено дополнить термином «рекреационный тайм-менеджмент», что в сочетании с принципами рекреационного районирования обеспечит достижение оптимальных пространственно-временных показателей рекреации. Обоснована синергия сочетания туризма и рекреации в контексте увеличения социальных и экономических эффектов с одновременным снижением рекреационной нагрузки на природный комплекс.

Ключевые слова: человеческий капитал, рекреационная деятельность, рекреационное районирование, рекреационная среда, рекреационный тайм-менеджмент, рекреационный цикл, самоорганизация, туризм, туристически-рекреационная синергия.

УДК 330.342.146:331.522:379.8:007

DOI: <https://doi.org/10.32843/infracruct53-19>

Хитра О.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри публічного управління
та адміністрування
Хмельницький університет
управління та права
імені Леоніда Юзькова

Khytra Olena

The Leonid Yuzkov Khmelnytskyi
University of Management and Law

The view that the successful development of tourism in the country is an important prerequisite for the formation of a socially oriented market economy and contributes to the reproduction of human capital has been substantiated in the article. The social essence of tourism, which is manifested in universal accessibility, democracy, humanization, as well as the implementation of the principles of partnership and intercultural interaction has been revealed. The role of recreational activities and, accordingly, the quality of recreational needs of each person in the reproduction of human capital has been substantiated. Based on the results of the study of social, economic, geographical and environmental aspects of recreational zoning, a conclusion has been made about the need to diversify the spatio-temporal combinations of recreational activities in recreational cycles. As the formation of recreational needs is influenced by a large number of interrelated (and sometimes contradictory) factors, it is advisable to use a nonlinear approach to develop a program to meet them. In addition, recreational activities take place in a non-linear recreational environment, which is a combination of natural and anthropogenic elements, the interaction of which can cause both favorable and negative effects on the results of planned and amateur recreational activities. It has been proved in the article that recreational cycles are formed on a synergetic basis: the dominance of the principles of self-organization at the personal level is balanced by coordinating measures at the social level. It has been suggested to supplement the system of concepts of recreational activities with the term "recreational time management", which is appropriate to denote a system of organizational, economic and socio-psychological measures aimed at creating conditions for optimal distribution of time between different recreational activities within the cycle of recreational activities. The vacationer to restore his own physical and spiritual strength as soon as possible. The use of time management techniques in combination with the principles of recreational zoning will ensure the achievement of optimal spatial and temporal indicators of recreation. The synergy of combining tourism and recreation in the context of increasing social and economic effects with a simultaneous reduction of the recreational loading on the natural complex has been substantiated.

Key words: human capital, recreational activities, recreational zoning, recreational environment, recreational time management, recreational cycle, self-organization, tourism, tourist and recreational synergy.

Постановка проблеми. Важливість розвитку туризму та рекреації для України зумовлена тим, що вони виступають засобом валютних

надходжень, забезпечення зайнятості, збільшення внесків до платіжного балансу і ВВП, активізації інвестиційної діяльності та розширення обігу

коштів, диверсифікації економіки, зростання прибутків і підвищення рівня добробуту населення. Утім, туристично-рекреаційна сфера характеризується специфічними рисами, які зумовлюють особливий підхід до її регулювання, що передбачає вплив на економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші процеси, що відбуваються в рамках керованого об'єкта та його взаємозв'язків [1, с. 152].

Важливість туризму в суспільстві багатогранна і синергетична, оскільки він стимулює розвиток суміжних галузей: транспорту, зв'язку, торгівлі, виробництва сувенірної продукції, послуг готелів і ресторанів, будівництва тощо. Туризм та рекреаційна діяльність забезпечують раціональне використання та збереження природних, екологічних, культурних, історичних та інформаційно-пізнавальних ресурсів території [2, с. 32]. У цьому контексті унікальним є явище рекреації для людини, яка формує та/або реалізує свій людський капітал [3, с. 139–140], адже повноцінне відновлення фізичних та духовних сил у процесі відпочинку суттєво впливає на продуктивність праці індивіда [4, с. 117]. Тому особливого значення набуває курортно-рекреаційна галузь, що створює умови для відпочинку та оздоровлення населення [5, с. 62].

Разом із тим, спостерігається тенденція відставання розвитку сфери рекреації від стрімкого збільшення потреб населення щодо якісного та повноцінного відпочинку. Тому для формування орієнтованої на сталий розвиток рекреаційного потенціалу сфери туризму України слід забезпечити вирішення організаційних, інфраструктурних, інституційних питань [6, с. 84].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку туристично-рекреаційної сфери України є предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, І.В. Родіонова [1] вивчає ключові аспекти фінансового забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери; А.В. Огієнко і М.М. Огієнко [2] узагальнили теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу; Г.М. Шевченко [3] систематизувала теоретико-методичні підходи до прогностичного оцінювання зрівноваженого розвитку рекреації в Україні; Н.М. Ступень присвятив свої праці [4–6] вивченню факторів розвитку рекреаційного потенціалу територій, оцінюванню впливу соціально-економічних чинників на ефективність курортно-рекреаційної галузі і питанням інвестиційного забезпечення її розвитку; К.К. Муска [7] узагальнила теоретичні підходи до розуміння сутності дефініцій «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал»; К.І. Задорожна [8] обґрунтувала суспільну значущість розвитку інституту соціального туризму; О.Р. Роїк [9] оцінила вплив соціальної політики на розвиток туризму; М.М. Зайцева [10] акцентує

увагу на соціальних аспектах туристичної діяльності; І.А. Скриль [11] дослідила сутність, переваги та перспективи розвитку соціального туризму.

Окремо слід виділити наукову працю М.В. Шарко і П.В. Шмулевича [12], в якій досліджено синергетичні можливості бізнес-середовища, де формується новий туристичний продукт. Т.Є. Кунгурцева-Мащенко вважає, що «ринкову орієнтацію курортно-рекреаційних комплексів покликано забезпечити відповідні методології, засновані на сучасних концепціях управління ... зокрема широкому застосуванні механізму синергетичного ефекту» [13, с. 706]. Н.І. Моїсєєва [14] обґрунтувала синергічну функцію туризму, яка реалізується через створення різномірного ринку туристичних послуг, збільшення доходів населення та підвищення рівня його добробуту, а також завдяки різногалузевому взаємозв'язку за видами економічної діяльності, зокрема в інтеграційних і глобалізаційних процесах.

Разом із тим недостатньо дослідженим залишається характер взаємозумовленого впливу рекреації й туризму на процеси відтворення людського капіталу, що розвивається на засадах синергетичної самоорганізації.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних підходів до просторово-часового структурування рекреаційних циклів на засадах синергетичного підходу, що дасть змогу підвищити роль рекреації у процесах відтворення людського капіталу (соціальний аспект), розвитку туристичної сфери (комерційний аспект) та раціонального природокористування (екологічний аспект) в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм – це соціальне, культурне й економічне явище, яке безпосередньо впливає на економіку, природне й антропогенне середовище, а також на місцеве населення у відвідуваних місцях [15, с. 85]. Як зазначає К.І. Задорожна, «розвиток туризму може істотно вплинути на вихід країни з глибокої соціально-економічної кризи, зменшити наслідки соціальної напруженості шляхом створення нових робочих місць, а також створити необхідні умови для відновлення моральних і фізичних сил населення, що визначає основу для підвищення продуктивності праці та економічного зростання» [8, с. 40].

Об'єктивне підґрунтя туризму як явища суспільного життя підкреслює його значення для розвитку людського потенціалу. Науковці вважають туризм одним з інструментів інноваційної трансформації соціальної політики, зокрема через реалізацію його основних функцій: економічної, соціальної, політичної, культурно-виховної тощо [9, с. 53].

Отже, туризм є складною соціально-еколого-економічною системою і поліфункціональним явищем, що може стати стрижнем у забезпеченні

сталого розвитку вітчизняної економіки та її соціальної орієнтованості. У соціальному аспекті туризм є індикатором рівня життя населення, сприяє збереженню культурної спадщини та історичних цінностей, стабілізації міжетнічних і міжнародних відносин. Одним із критеріїв включення країни у процеси глобалізації є рівень розвитку туризму як соціального інституту, що сприяє реалізації принципів відкритості, партнерства, міжкультурної взаємодії [10, с. 24].

Одна з основних вимог до туризму – забезпечення його загальнодоступності. Перехід від орієнтації на елітарний туризм до зацікавленості у розвитку масових видів туризму не тільки сприятиме розвитку соціальних контактів, реалізації демократичних прав людини на змістовний відпочинок, а й забезпечить збільшення туристичних потоків, що, своєю чергою, позитивно позначиться на бюджеті країни (району, міста).

Ще одна характерна риса соціального туризму – його гуманізація, особлива привабливість для людей похилого віку і людей із фізичними вадами, для яких необхідно створювати особливі умови подорожування. Культурно-виховна спрямованість соціального туризму полягає у тому, що він є потужним виховним чинником для юнацтва та молоді, сприяє формуванню здорового способу життя, допомагає у набутті соціального досвіду [11, с. 195–197].

Отже, соціокультурний потенціал сфери туризму – це наявність можливостей для задоволення соціокультурних потреб людей у туристичних послугах. Найважливіша соціокультурна характеристика туризму полягає у тому, що він є соціальною практикою, яка змінює людину й позиціонує її у соціальному просторі. При цьому туризм виконує не лише економічні, а й соціальні функції: соціалізаційну, когнітивну, комунікативну, медитативну, а також функцію формування і задоволення рекреаційних потреб [10, с. 24–25].

Зростання розумових та нервово-психічних навантажень працівників, стреси на робочому місці і вдома ведуть до того, що людина часто втомлюється, відчуває ознаки емоційного виснаження, провокує конфлікти, скаржиться, що їй не вистачає часу. Такий стан справ супроводжується порушенням балансу «робота – життя» та актуалізує потребу в рекреації.

Терміном «рекреація» позначають відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною у процесі життєдіяльності. Це система заходів, пов'язаних із використанням вільного часу людей для оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності, яка спрямована на задоволення широкого кола особистісних і соціальних потреб [7, с. 522].

Розрізняють індивідуальні, групові і суспільні рекреаційні потреби. Індивідуальні потреби –

у відновленні фізичних і духовних сил людини, в її фізичному, інтелектуальному й духовному вдосконаленні; групові – це специфічні потреби певних соціальних груп населення; суспільні – у розширеному відтворенні соціально-трудового й соціально-культурного потенціалу суспільства [16, с. 19]. На нашу думку, така типологія корелює з особистісним, мікро- та макроекономічним рівнями людського капіталу (рис. 1).

Нелінійність формування і непередбачуваність проявів рекреаційних потреб пояснюються тим, що на них впливає велике розмаїття соціально-економічних, демографічних, особистісно-поведінкових, ресурсно-екологічних, політичних та інших чинників [16, с. 19]. Різні культурні цінності, відмінна цивілізаційна ментальність народів, розмаїття національних характерів та вподобань, соціально-економічний рівень життя суттєво впливають на трансформацію рекреаційних потреб у просторі й часі [17, с. 73]. Це можна тлумачити як потужні флуктуаційні впливи, які відхиляють туристично-рекреаційну систему від закономірних шляхів еволюції.

Як відомо, рекреаційні потреби задовольняються через низку рекреаційних занять: зміна звичного оточення, відновлення здоров'я, зняття втоми, пізнання навколишнього світу, задоволення естетичних потреб, духовне збагачення, втеча від повсякденності. Утім, кардинальні зміни у вподобаннях і можливостях рекреантів (зокрема, під впливом пандемії та інших флуктуацій) асоціюються з так званими точками біфуркації, проходження яких може принципово змінювати усталені набори рекреаційних занять. Новими атракторами еволюції рекреаційних потреб у географічному контексті стають території, безпечні для відвідування в умовах пандемії, у фінансовому – прагнення отримати максимум вражень від відпочинку з мінімальними витратами, у технологічному – поширення «віртуальних подорожей» завдяки розвитку сучасних комп'ютерних технологій.

На нашу думку, виникнення і задоволення рекреаційних потреб людини відбувається на циклічно-синергетичній основі. Так, елементарні рекреаційні заняття (ЕРЗ) перебувають у певній взаємозалежності в рамках певних типів і циклів рекреаційної діяльності. Їх характеризують: взаємозамінність (альтернативність) – можливість без видимої шкоди для цілей рекреації замінити одне ЕРЗ на інше; взаємозумовленість – послідовність ЕРЗ із фіксацією їх тривалості й інтенсивності у циклі рекреаційних занять (так званий режим рекреаційної діяльності); протипоказаність – несумісність деяких ЕРЗ між собою на конкретному відрізку часу; атрактивність – індивідуальна або групова привабливість рекреаційних занять і їх сполучень [18, с. 29; 19, с. 21].

Рис. 1. Взаємозв'язок між рівнями рекреаційних потреб і людського капіталу

Джерело: авторська розробка

Стійка комбінація повторюваних рекреаційних занять за певний відрізок часу дістала назву циклу рекреаційної діяльності (ЦРД). Це своєрідна програма відпочинку, яка дає змогу на основі поведінкових можливостей і зразків реалізувати певні рекреаційні цілі, мотивації і вимоги рекреантів у конкретних умовах. Кожна людина самостійно несвідомо конструє ЦРД виходячи із власних уявлень про корисність і атрактивність рекреаційної діяльності, звичок, моди, цін, грошових доходів та інших чинників [17, с. 18]. У цьому, власне, проявляється самоорганізованість рекреаційної діяльності. З іншого боку, розуміння циклів рекреаційної діяльності допомагає туристичним підприємствам повніше задовольняти рекреаційні потреби і, відповідно, одержувати найбільші прибутки від реалізації правильно розроблених рекреаційних послуг [18, с. 30]. Відповідно, самоорганізаційні тенденції мають гармонійно сполучатися з управлінськими (організаційними) впливами.

Рекреаційні потреби задовольняються у різних рекреаційних циклах, кожен з яких має власну

ритміку і просторовий механізм саморегуляції (рис. 2).

Так, для добової рекреації характерний обмежений і водночас досить стійкий набір рекреаційних занять (наприклад, ранкові пробіжки). Тижневим рекреаційним потребам властиве поєднання активних рекреаційних занять на природі з культурно-пізнавальними або розважальними. Сезонні рекреаційні потреби є більш вмотивованими, вони пов'язані з порівняно тривалою рекреаційною діяльністю та більш різноманітними рекреаційними заняттями. Річні рекреаційні потреби задовольняються під час відпустки [20, с. 137]. Рекреант може свідомо комбінувати рекреаційні заняття. Чим більше суміщень, тим ефективнішою є рекреаційна діяльність, оскільки при цьому в одиницю часу задовольняється більше рекреаційних потреб [19, с. 20].

Рекреаційні потреби реалізуються шляхом здійснення рекреаційної діяльності, спрямованої на оздоровлення і задоволення духовних потреб людей у вільний від роботи час. Специфіка

Рис. 2. Прояви просторово-часової самоорганізованості та синергетичної взаємодоповнюваності складників рекреаційного циклу

Джерело: авторська розробка

рекреації у тому, що вона пронизує всі інші компоненти людської життєдіяльності (рис. 3).

Зокрема, трудова життєдіяльність пов'язана з працею у сфері надання рекреаційних послуг, споживча – зі споживанням цих послуг, відтворювальна – з використанням вільного часу для відновлення сил людини, соціоприродна – з потребою спілкування людини з живою природою, екістична – з розміщенням рекреаційних об'єктів у різних типах поселень [16, с. 75; 21, с. 5–6]. Це вказує на системоформуючу роль цієї діяльності, оскільки від її якості залежить спроможність людини до інших видів життєдіяльності.

Середовище, в якому здійснюється рекреаційна діяльність, називається рекреаційним. До нього входять: природне середовище; квазіприродне – лісопарки, водосховища; культурне – історико-культурні об'єкти; техногенне – технічні розважальні комплекси, інфраструктура; соціальне середовище (рис. 3). На нашу думку, рекреаційне середовище характеризується нелінійним

впливом на рекреаційну діяльність. Якщо позитивними рисами є високий рівень забезпеченості ресурсами для рекреації, сприятлива екологічна ситуація, розвинена сфера послуг, стабільна політична ситуація, то водночас негативними характеристиками є забруднення довкілля, низький рівень безпеки, низька транспортна освоєність території тощо [22]. Позитивні прояви можуть уважатися атракторами для прогресивного розвитку туристично-рекреаційної системи, тоді як негативні є аналогами флуктуацій, які порушують плани суб'єктів рекреаційної діяльності.

У рекреаційному середовищі може відбуватися як гармонізація окремих елементів (зокрема, природних та антропогенних), так і їх протиставлення. Встановлена на певний момент і на певній території конфігурація цих елементів може розцінюватися як своєрідна «точка біфуркації» – якісне оновлення системи, що відкриває майже необмежений вибір варіантів використання доступних рекреаційних ресурсів. Актуалізація того чи іншого

Рис. 3. Нелінійний вплив рекреаційного середовища на рекреацію та (опосередковано) на інші аспекти життєдіяльності людини

Джерело: розроблено автором на основі [16; 21; 22]

варіанта означає втілення рекреаційного потенціалу території у конкретних туристично-рекреаційних проєктах, що, своєю чергою, передбачають розбудову рекреаційної інфраструктури та отримання суб'єктами цієї сфери певних економічних вигід. Соціальна функція рекреаційних ресурсів полягає у тому, що вони використовуються для регенерації здоров'я і підтримки працездатності. З іншого боку, рекреаційний ефект визначається спроможністю рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень з урахуванням екологічних критеріїв [7, с. 523–524]. Таким чином, туристично-рекреаційна синергія означає таке поєднання туризму і рекреації (рис. 4), що передбачає одночасне стрибкоподібне збільшення соціальних та економічних ефектів і не менш стрімке зниження рекреаційного навантаження на природний комплекс (екологічний ефект).

Різноманітність, комбінування і циклічність рекреаційних занять безпосередньо пов'язані з властивостями рекреаційних територій і їх

організацією [19, с. 14]. Поділ території на таксономічні одиниці за такими критеріями, як спеціалізація рекреаційного господарства, структура рекреаційних ресурсів, напрями їх освоєння й охорони, перспективи розвитку рекреаційної діяльності, позначається терміном «рекреаційне районування» [18, с. 167–168]. За нашим переконанням, у рекреаційному районуванні та циклічності рекреаційної діяльності закладена ідея урізноманітнення просторово-часових комбінацій рекреаційних занять (рис. 5).

Відповідно, систему понять рекреаційної діяльності варто доповнити терміном «рекреаційний тайм-менеджмент», під яким пропонуємо розуміти систему організаційно-економічних і соціально-психологічних заходів, спрямованих на створення умов для оптимального розподілу часу між різними рекреаційними заняттями та різними територіями у рамках циклу рекреаційної діяльності, що в підсумку даватиме змогу кожному рекреантові у максимально стислі терміни відновити фізичні та духовні сили і відвідати (упродовж усього

Рис. 4. Синергія економічних, соціальних та екологічних ефектів розвитку туристично-рекреаційної сфери

Джерело: авторська розробка

Рис. 5. Наслідки урізноманітнення просторово-часових комбінацій рекреаційних занять для кожного рекреанта і суспільства у цілому

Джерело: авторська розробка

життя або однієї відпустки) якомога більше туристичних дестинацій.

Висновки з проведеного дослідження. Однією з ключових функцій туризму є формування

та задоволення рекреаційних потреб, як окремої особистості, так і суспільства у цілому. Відповідно, від ступеня задоволення рекреаційних потреб залежить рівень розвитку людського

капіталу. Оскільки рекреаційні потреби формуються під впливом великої кількості чинників (інколи суперечливого спрямування), у тому числі суб'єктивного характеру, для їх задоволення слід застосовувати нелінійний підхід, який передбачає багатовекторність розвитку ринку рекреаційних послуг.

У рекреаційній діяльності наявні прояви просторово-часової самоорганізації (вибір рекреаційних занять на особистісному рівні) та організації (планомірна розбудова туристично-рекреаційної інфраструктури, планування діяльності туристичних підприємств, державна політика розвитку туристичної галузі). Їх поєднання втілюється у рекреаційних циклах, які є індивідуальними і водночас узагальненими на рівні туристично-рекреаційної галузі. Рекреаційні цикли формуються у нелінійному середовищі, окремі елементи якого можуть виконувати роль потужних атракторів або неупорядкованих флуктуаційних впливів.

Одним із критеріїв сприятливості рекреаційного середовища є синергія поєднання туризму і рекреації, яка передбачає збільшення соціальних та економічних ефектів з одночасним зниженням рекреаційного навантаження на природний комплекс (екологічний ефект). Синергетичний підхід також орієнтує на урізноманітнення просторово-часових комбінацій рекреаційних занять: просторовий аспект пов'язаний із рекреаційним районуванням територій, тоді як часовий асоціюється із засадами тайм-менеджменту.

Перспектива подальших досліджень полягає у необхідності обґрунтування практичних аспектів упровадження синергетичної технології формування циклів рекреаційної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Родіонова І.В. Фінансове забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 1. С. 152–155.
2. Огієнко А.В., Огієнко М.М. Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. № 1(75). С. 31–37.
3. Шевченко Г.М. Теоретико-методичні підходи до проведення прогностичної оцінки зрівноваженого розвитку рекреації в Україні. *Проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 139–145.
4. Ступень Н.М. Фактори розвитку рекреаційного потенціалу територій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 18. Ч. 2. С. 117–119.
5. Ступень Н.М. Оцінка впливу соціально-економічних чинників на ефективність курортно-рекреаційної галузі. *Економіка та держава*. 2017. № 9. С. 62–65.
6. Ступень Н.М. Інвестиційне забезпечення розвитку курортно-рекреаційних територій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 24. С. 84–87.
7. Муска К.К. Теоретичні підходи до розуміння сутності дефініцій «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал». *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 521–526. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/99.pdf> (дата звернення: 20.01.2021).
8. Задорожна К.І. Суспільна значущість розвитку інституту соціального туризму в Україні: проблеми та їх розв'язання. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 4. С. 38–46.
9. Роїк О.Р. Вплив соціальної політики на розвиток туризму в умовах формування інноваційної економіки в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 10. С. 53–57.
10. Зайцева М.М. Соціальний аспект туристичної діяльності. *SOCIOPOSTIR*. 2016. № 5. С. 23–27. URL: <https://periodicals.karazin.ua/sociopostir/article/view/5324/4875> (дата звернення: 21.01.2021).
11. Скриль І.А. Соціальний туризм: сутність, переваги та перспективи розвитку. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2008. № 824. С. 194–197.
12. Шарко М.В., Шмудевич П.В. Использование синергии в сфере туризма. *Инфраструктура рынка*. 2017. Вип. 11. С. 87–92. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/11_2017_ukr/17.pdf (дата звернення: 21.01.2021).
13. Кунгурцева-Мащенко Т.Є. Синергетичний ефект у діяльності курортно-рекреаційних систем в умовах інтеграційного розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 706–709. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/136.pdf> (дата звернення: 21.01.2021).
14. Моїсєєва Н.І. Інноваційність туристичної сфери регіону в умовах сталого розвитку: стратегічний вимір : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил та регіональна економіка» ; Одеська національна академія харчових технологій. Одеса, 2019. 43 с.
15. Шикіна О.В., Мережко К.А. Аналіз індикаторів розвитку України в міжнародному туризмі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 20. С. 85–92. URL: <http://www.global-national.in.ua/archive/20-2017/19.pdf> (дата звернення: 21.01.2021).
16. Терещенко В.І., Штанько Л.О., Чаплигін В.П. Соціально-економічні основи рекреації та туризму : навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2019. 154 с.
17. Чир Н.В. Рекреаційна географія : навчально-методичний посібник. Мукачево : Дишкант С.Я., 2019. 156 с.
18. Покологна М.М. Рекреаційна географія : навчальний посібник. Харків : Харківська національна академія міського господарства, 2012. 275 с.
19. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг : навчальний посібник. Харків : Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, 2013. 202 с.
20. Любіцева О.О., Кочеткова І.В. Теоретичні та прикладні питання рекреаційно-туристичного природокористування в столичному місті. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 136–138.

21. Пушкар Б.Т., Пушкар З.М. Територіальна організація рекреаційного господарства регіону : монографія. Тернопіль : Вектор, 2014. 196 с.

22. Романюк І.А. Проблеми ідентифікації та перспективи розвитку підприємств туризму й рекреаційної діяльності. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7121> (дата звернення: 20.03.2021).

REFERENCES:

1. Rodionova I.V. (2017) Finansove zabezpechenja rozvytku turystychno-rekreacijnoji sfery v Ukraini [Financial support of tourist and recreational areas in Ukraine]. *Visnyk Khmeljnyckogho nacionalnogho universytetu. Serija "Ekonomichni nauky"* [Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences], no. 1, pp. 152–155.
2. Ohienko A.V., Ohienko M.M. (2020) Teoretychni zasady doslidzhennja turystychno-rekreacijnogho potencialu [Theoretical principles of research of tourist and recreation potential]. *Problemy systemnogho pidkhodu v ekonomici* [Problems of Systemic Approach in the Economy], vol. 1 (75), pp. 31–37.
3. Shevchenko H.M. (2017) Teoretyko-metodychni pidkhody do provedennja prohnostychnoji ocinky zrivnovazhenogho rozvytku rekreacii v Ukraini [Theoretical and methodological approaches to conducting predictive evaluation of the balanced development of recreation in Ukraine]. *Problemy ekonomiky* [The Problems of Economy], no. 1, pp. 139–145.
4. Stupen N.M. (2016) Faktory rozvytku rekreacijnogho potencialu terytorij [Factors of recreation areas potential development]. *Naukovyj visnyk Khersonskogho derzhavnogho universytetu. Serija "Ekonomichni nauky"* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences], vol. 18-2, pp. 117–119.
5. Stupen N.M. (2017) Ocinka vplyvu socialjno-ekonomichnykh chynnykiv na efektyvnist kurortno-rekreacijnoji ghaluzi [Assessment of the influence of socio-economic factors on the efficiency of the resort and recreation industry]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and State], no. 9, pp. 62–65.
6. Stupen N.M. (2016) Investytsijne zabezpechenja rozvytku kurortno-rekreacijnykh terytorij [Investment provision development of resort and recreational areas]. *Investytsiji: praktyka ta dosvid* [Investment: Practice and Experience], no. 24, pp. 84–87.
7. Muska K.K. (2018) Teoretychni pidkhody do rozuminnja sutnosti definicij "rekreacijni resursy" ta "rekreacijnyj potencial" [Theoretical approaches to the understanding of the essence of definitions "recreational resources" and "recreational potential"]. *Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky* [Global and National Problems of the Economy] (electronic journal), vol. 21, pp. 521–526. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/99.pdf> (accessed 20 January 2021).
8. Zadorozhna K.I. (2015) Suspiljna znachushhist rozvytku instytutu socialnogho turizmu v Ukraini: problemy ta jikh rozv'jazannja [Social significance of development of institute of social tourism in Ukraine: problems and their solving]. *Visnyk Chernivets'kogho torhoveljno-ekonomichnogho instytutu. Serija "Ekonomichni nauky"*

[Scientific Bulletin of Chernivtsi Institute of Trade and Economics. Economic Sciences], vol. 4, pp. 38–46.

9. Rojik O.R. (2016) Vplyv socialjnoji polityky na rozvytok turizmu v umovakh formuvannja innovacijnoji ekonomiky v Ukraini [Social policy impact on tourism development under the formation of innovation economy in Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studiji* [Black Sea Economic Studies], vol. 10, pp. 53–57.

10. Zajceva M.M. (2016) Socialnyj aspekt turystychnoji dijalnosti [Social aspect of tourist activity]. *SOCIO-PROSTIR (electronic journal)*, no. 5, pp. 23–27. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/article/view/5324/4875> (accessed 21 January 2021).

11. Skrylj I.A. (2008) Socialnyj turizm: sutnist, perevahy ta perspektyvy rozvytku [Social tourism: essence, advantages and prospects of development]. *Visnyk Kharkivskogho nacionalnogho universytetu im. V.N. Karazina. Serija "Gheologhija. Gheoghrafija. Ekologhija"* [Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Geology. Geography. Ecology], no. 824, pp. 194–197.

12. Sharko M.V., Shmulevich P.V. (2017) Ispolzovanie sinergii v sfere turizma [Use of synergy in the field of tourism]. *Infrastruktura rynku* [Market Infrastructure] (electronic journal), vol. 11, pp. 87–92. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/11_2017_ukr/17.pdf (accessed 21 January 2021).

13. Kunghurceva-Mashhenko T.Je. (2018) Synerghetichnyj efekt u dijalnosti kurortno-rekreacijnykh system v umovakh integracijnogho rozvytku [Synergetic effect in activity of resort-recreation systems in the conditions of integration development]. *Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky* [Global and National Problems of the Economy] (electronic journal), vol. 23, pp. 706–709. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/136.pdf> (accessed 21 January 2021).

14. Moisejeva N.I. (2019) Innovacijnistj turystychnoji sfery rehionu v umovakh stalogho rozvytku: strategichnyj vymir [Innovation of the tourist sphere of the region in the conditions of sustainable development: strategic dimension] (PhD Thesis), Odessa: Odessa National Academy of Food Technologies.

15. Shykina O.V., Merezhko K.A. (2017) Analiz indykatoriv rozvytku Ukrainy v mizhnarodnomu turizmi [Analysis of the Ukraine's roll indicator in the international tourism]. *Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky* [Global and National Problems of the Economy] (electronic journal), vol. 20, pp. 85–92. Available at: <http://www.global-national.in.ua/archive/20-2017/19.pdf> (accessed 21 January 2021).

16. Tereshhenko V.I., Shtanjko L.O., Chaplyghin V.P. (2019) Socialjno-ekonomichni osnovy rekreacii ta turizmu [Socio-Economic Bases of Recreation and Tourism]. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian)

17. Chyr N.V. (2019) Rekreacijna gheoghrafija [Recreational Geography]. Mukachevo: Dyshkant S.Ja. (in Ukrainian)

18. Pokolodna M.M. (2012) Rekreacijna gheoghrafija [Recreational Geography]. Kharkiv: Kharkiv National Academy of Municipal Economy. (in Ukrainian)

19. Velychko V.V. (2013) Orghanizacija rekreacijnykh poslugh [Organization of Recreational Services]. Kharkiv: Kharkiv National University of Municipal Economy named after O.M. Beketov. (in Ukrainian)

20. Ljubiceva O.O., Kochetkova I.V. (2009) Teoretychni ta prykladni pytannja rekreacijno-turystychnogho pryrodokorystuvannja v stolychnomu misti [Theoretical and applied issues of recreational and tourist nature management in the capital city]. *Kultura narodov Prichernomor'ya* [Culture of Black Sea People], no. 176, pp. 136–138.

21. Pushkar B.T., Pushkar Z.M. (2014) Terytorialjna orghanizacija rekreacijnogho ghospodarstva rehionu

[Territorial organization of recreational economy of the region]. Ternopil: Vektor. (in Ukrainian)

22. Romaniuk I.A. (2019) Problemy identyfikaciji ta perspektyvy rozvytku pidpryjemstv turyzmu j rekreacijnoi dijalnosti [Problems of identification and prospects of development of tourism enterprises and recreational activity]. *Efektivna ekonomika* [Efficient Economy] (electronic journal), no. 6. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?o&z=7121> (accessed 20 March 2021).